

พระพุทธศาสนากับค่านิยมหลักของคนไทย 12 ประการ Buddhism and National 12 Core Values

มนูญ สอนโพนงาม

Manun Sonphonngam

มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

Buriram Rajabhat University

E-mail: manoon_son@hotmail.com

บทคัดย่อ

พระพุทธศาสนาถือได้ว่าเป็นสถาบันหลักในสังคม มีหน้าที่สำหรับพัฒนาบุคคล 2 ด้าน คือ ด้านร่างกาย และด้านจิตใจ ในสถานการณ์ปกติพระพุทธศาสนาช่วยรักษาประเทศให้มีความสุข มีความสามัคคีกัน มีความเห็นใจแก่กันและกัน เพราะชีวิตมนุษย์ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ด้วยวัตถุเพียงอย่างเดียว ดังนั้น เมื่อประเทศมีความวุ่นวาย บุคคลผู้ที่เป็นผู้นำจึงได้กำหนดค่านิยมหลักของคนไทย 12 ประการ คือ 1) มีความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ 2) ซื่อสัตย์ เสียสละ อดทน 3) กตัญญูต่อพ่อแม่ ผู้ปกครอง ครูบาอาจารย์ 4) ใฝ่หาความรู้ หมั่นศึกษาเล่าเรียนทั้งทางตรง และทางอ้อม 5) รักษาวัฒนธรรมประเพณีไทย 6) มีศีลธรรม รักษาความสัตย์ 7) เข้าใจเรียนรู้การเป็นประชาธิปไตย 8) มีระเบียบ วินัย เคารพกฎหมาย ผู้น้อยรู้จักการเคารพผู้ใหญ่ 9) มีสติรู้ตัว รู้คิด รู้ทำ 10) รู้จักดำรงตนอยู่โดยใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 11) มีความเข้มแข็งทั้งร่างกาย และจิตใจ ไม่ยอมแพ้ต่ออำนาจฝ่ายต่ำ 12) คำนึงถึงผลประโยชน์ของส่วนรวมมากกว่าผลประโยชน์ของตนเอง ซึ่งหลักการเหล่านี้ล้วนมีปรากฏในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนากับค่านิยมหลักของคนไทย จึงมุ่งให้เป็นคนมีความเมตตา มีความเสียสละ กตัญญูต่อคนที่มีบุญคุณ สนใจในการใฝ่หาความรู้ รักษาประเพณีไทย มีความซื่อสัตย์ เข้าใจหลักการแห่งประชาธิปไตยมีระเบียบวินัย เคารพผู้ใหญ่ มีสติรู้ตัว ดำรงตนในหลักแห่งความพอเพียง ไม่ยอมแพ้ต่ออำนาจฝ่ายต่ำ และประการสุดท้ายต้องเป็นคนที่มีถึงประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว จึงจะได้ชื่อว่า เป็นคนที่ปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาตามค่านิยมหลักของความเป็นไทย

คำสำคัญ: พระพุทธศาสนา, ค่านิยมหลักของคนไทย 12 ประการ

Abstract

Buddhism was main institution in society that was responsible for development of person in both physical and mental aspect. In the normal situation,

Buddhism protected the country with happiness, and harmony, understanding each other, because life of humanity cannot live with material alone, therefore, when there was agitation, the leader created 12 National Core Values as follows: One: love Nation, Religion and Monarch, Two: be honest, self-sacrificing and resilient, Three: have utmost gratitude towards parents, Four: be determined and persistent in studies, Five: uphold national culture, Six: sustain moral standards, religion, Seven: learn and know about the sovereignty of the people, Nine: act in accordance with His Majesty's words, Ten: live with sufficiency; be able to sustain oneself, Eleven: be gaudy in both body and mind, Twelve: put first the common good. These values were available in Buddhism. Therefore, Buddhism and core values of Thai aimed to make people to have loving kindness, sacrifice, gratitude to benefactor, to interest in study, to preserve Thai tradition, sincerity, to understand the principle of democracy, discipline, to respect the elder, to have mindfulness and comprehension, to live with principle of sufficiency, not to give oneself to evil power, and the last to give importance to public interest rather than self-interest, therefore, he was called who practiced the principle of Buddhism and National 12 Core Values.

Keywords: Buddhism, National 12 Core Values

1. บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติของไทย โดยถือกันว่า ประชาชนส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา แต่ไม่มีปรากฏในรัฐธรรมนูญแห่งชาติดำเนินว่า พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาประจำชาติ ในสมัยก่อนคนส่วนมากอาศัยวัดเป็นสถานศึกษา ซึ่งบุคคลที่มีชื่อเสียงในอดีตนั้น ล้วนมาจากวัดกันทั้งนั้น ซึ่งในสมัยต่อมาการศึกษาได้ถูกแยกออกมาจากวัด มีสถานศึกษามากมายเกิดขึ้นทั้งที่เป็นของรัฐบาล และเอกชน ต่างมีการตั้งสถานศึกษาเพื่อให้ความเป็นอิสระในการเลือกที่จะเข้าสู่วัยการศึกษาซึ่งมีการศึกษาหลายระดับชั้น และในขณะเดียวกันก็เกิดปัญหาเกี่ยวกับการเมืองของประเทศไทย มีความวุ่นวายเกิดขึ้น และมีปัญหาหลากหลายโดยรัฐบาลที่มาตามปกติก็ได้ถูกยึดอำนาจโดยคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) เพื่อจะให้ลดความขัดแย้งในทางการเมืองลง

ประเทศไทยมีการรัฐประหารในวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ.2557 โดยคณะรักษาความสงบแห่งชาติ นำโดยพลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงนโยบายในการบริหารประเทศ และมีนโยบายความเป็นไทยอย่างชัดเจน คือค่านิยม 12 ประการ โดยให้กระทรวงศึกษาธิการบรรจุค่านิยมหลักของคนไทย 12 ประการ ลงในแผนปฏิรูปการศึกษานับ

ใหม่ พ.ศ.2558-2564 เพื่อให้คนไทยมีจิตสำนึกรักชาติ สามัคคีมากขึ้นค่านิยมหลักของคนไทย 12 ประการ ตามนโยบายของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ซึ่งเป็นความคาดหวังว่า เป็นวิธีเดียวที่จะทำให้สถานการณ์ทางการเมืองมีความปกติสุข เมื่อได้เข้าครอบครองอำนาจแล้ว ก็ต้องการพิสูจน์ให้สังคมได้รับทราบว่า การเข้ามาของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ หรือ (คสช.) เพื่อให้เกิดความเป็นปึกแผ่นในสังคมไทย จึงได้นำหลักปฏิบัติที่เรียกว่า ค่านิยมหลักของคนไทย 12 ประการ มาให้เป็นหลักในการประพฤติปฏิบัติเพื่อความผาสุกของสังคม

2. ค่านิยมหลักของคนไทย 12 ประการ

ค่านิยมหลักของคนไทย 12 ประการ นโยบายของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) มีความต้องการยุติความขัดแย้งในสังคม เพื่อสร้างประเทศไทยให้เข้มแข็ง โดยต้องสร้างคนในชาติของตนเองก่อน ให้เป็นคนมีความรักชาติ ซื่อสัตย์ อดทน มีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ เป็นคนที่ไม่ศึกษาหาความรู้ เป็นผู้ที่ช่วยในการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีไทย มีระเบียบวินัย เคารพกฎหมายและการดำรงชีวิตที่พอเพียงพอประมาณเพื่อชีวิตที่ยั่งยืน โดยได้กำหนดลักษณะเฉพาะความเป็นไทยไว้ในค่านิยมหลักของคนไทย 12 ประการ คือ

1. มีความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์
2. ซื่อสัตย์ เสียสละ อดทน
3. กตัญญูต่อพ่อแม่ ผู้ปกครอง ครูบาอาจารย์
4. ใฝ่หาความรู้ หมั่นศึกษาเล่าเรียนทั้งทางตรง และทางอ้อม
5. รักษาวัฒนธรรมประเพณีไทย
6. มีศีลธรรม รักษาความสัตย์
7. เข้าใจเรียนรู้การเป็นประชาธิปไตย
8. มีระเบียบ วินัย เคารพกฎหมาย ผู้น้อยรู้จักการเคารพผู้ใหญ่
9. มีสติรู้ตัว รู้คิด รู้ทำ
10. รู้จักดำรงตนอยู่โดยใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
11. มีความเข้มแข็งทั้งร่างกาย และจิตใจ ไม่ยอมแพ้ต่ออำนาจฝ่ายต่ำ
12. คำนึงถึงผลประโยชน์ของส่วนรวมมากกว่าผลประโยชน์ของตนเอง

คณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) หวังอย่างยิ่งว่า คนไทยจะต้องนำไปใช้และปฏิบัติในการดำรงชีวิตมีการณรงค์ การโฆษณา การประชาสัมพันธ์ ในโรงเรียนและสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งมีเนื้อหาที่สอดคล้องกับหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง เพื่อให้ทุกคนนำไปปฏิบัติเพื่อสังคมไทยจะได้สงบสุข ค่านิยมที่เหมาะสม ถูกต้อง เช่น ความซื่อสัตย์ ความขยันหมั่นเพียร ความเสียสละ ความมีระเบียบวินัย ความสามัคคี ความประหยัด เป็นต้น เหมาะสำหรับเป็นเครื่องมือหรือเป็นอาวุธสำคัญที่จะนำพาประเทศไทยเจริญก้าวหน้า และสังคมไทยมีความสุขอย่างยั่งยืนแน่นอน มีข้อเท็จจริงที่ไม่สามารถมองข้ามคือ หลักแห่งค่านิยมเหล่านั้น

ล้วนมีความคล้ายคลึงกันกับหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาเช่นกัน โดยอิงอาศัยในการนำเสนอของบุคคลที่มีความรู้ หรือมีชื่อเสียงในสังคม เช่น พระมหาภูติชัย วชิรเมธี (ว. วชิรเมธี) ผู้อำนวยการสถาบันวิมุตตยาลัย (พระมหาภูติชัย วชิรเมธี, 2557: 46) กล่าวในรายการเดินหน้าประเทศไทย เรื่อง ค่านิยมหลักคนไทย เพื่อประเทศไทยเข้มแข็ง ผ่านทางโทรทัศน์รวมการเฉพาะกิจแห่งประเทศไทย ว่า นโยบายการสร้างค่านิยมหลักของคนไทย 12 ประการ ของคณะกรรมการรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับหลักธรรมะ ถือว่ามีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน เพราะเป็นจริยธรรมที่ทุกคนควรยึดถือ และประพฤติปฏิบัติ ซึ่งขณะนั้น นับเป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมที่จะฟื้นฟูค่านิยมเหล่านี้ให้กลับคืนสู่สังคมไทย

อย่างไรก็ตาม การสร้างค่านิยมให้ประสบผลสำเร็จจะต้องปลูกฝังลงไปในการฐานจิตใจของเด็กและเยาวชน โดยผู้ใหญ่ต้องเป็นแบบอย่าง ขณะเดียวกัน สื่อมวลชนและโรงเรียนต้องร่วมปลูกฝังด้วย สำหรับกระบวนการปลูกฝังให้ใช้วิธี "อบรม บ่มเพาะ" เริ่มจากจุดประกายให้คนรับรู้ จากนั้นแตกหน่อไปสู่การพัฒนา และต่อยอดจนกลายเป็นวัฒนธรรมแห่งความประพฤติของประชาชนด้วย

พระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่สำคัญหลายประการ สามารถนำมาประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ โดยมีเนื้อหาที่สอดคล้องกับค่านิยมหลักของคนไทย 12 ประการ สำหรับเนื้อหาในประเด็นนี้ผู้เขียนได้นำหลักธรรมในพระพุทธศาสนามาอ้างอิงเพื่อให้เห็นได้อย่างชัดเจนในแต่ละหัวข้อที่มีความคล้ายคลึงกันคือ

3. ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับค่านิยมหลักของคนไทย 12 ประการ

ข้อที่ 1 มีความรักชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ตรงกับหลักธรรมคือ ความเมตตา

ซึ่งมีปรากฏในพรหมวิหารธรรม (ที.ปา. 11/308/280) ได้แก่ ธรรมที่เป็นเครื่องอยู่อย่างประเสริฐธรรมประจำใจอันประเสริฐหลักความประพฤติที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจสำหรับความเป็นผู้ใหญ่ โดยอธิบายความสำคัญของพรหมวิหาร คือ

1) เมตตา คือ ความรักใคร่ปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุขมีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์ทุกคน โดยมีได้รังเกียจในความเป็นคนของบุคคลนั้น ๆ

2) กรุณา คือ ความสงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์

3) มุทิตาคือ ความยินดีในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุขมีจิตใจ่องใสบันเทิงประกอบด้วยความชื่นชมชื่นเบิกบานอยู่เสมอต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุขพลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้มีสุขเจริญอกงามยิ่งขึ้นไป

4) อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลางดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็น ด้วยปัญญาที่มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึงไม่เอนเอียงด้วยรักและชังพิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์

ทั้งหลายกระทำแล้วอันส่งผลให้ดีและชั่วรู้จักวางเฉยสงบใจมองดูในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำเพราะเขา
รับผิดชอบได้รับผลอันสมกับความรับผิดชอบของตน (ที.ปา. 11/308/280)

สรุปได้ว่า ต้องเป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ ด้านพฤติกรรมบ่งชี้ เมื่อได้ยิน
เสียงเพลงชาติ จะต้องยืนตรงเคารพธงชาติ รวมไปถึงร้องเพลงชาติได้ เข้าร่วม ส่งเสริม สนับสนุน
กิจกรรมที่สร้างความสามัคคี ประสงค์ที่เป็นประโยชน์ต่อ โรงเรียน ชุมชนและสังคม มีศรัทธา
ยึดมั่น ปฏิบัติตนตามหลักของศาสนาที่ตนเองนับถืออย่างเคร่งครัด เคารพเทิดทูนสถาบัน
พระมหากษัตริย์ เช่น เข้าร่วมกิจกรรมเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ปกป้องสถาบันว่า
เป็นสถาบันที่เหมาะสมอย่างยิ่งในการอยู่คู่กับสังคมไทยตลอดไป

**ข้อที่ 2 ชื่อสัตย์ เสียสละ อดทน มีอุทิศตนในสิ่งที่ตั้งงามเพื่อส่วนรวมตรงกับ
หลักธรรม ที่ว่า สัจจะ ได้แก่ความซื่อสัตย์ต่อกัน**

เป็นหลักธรรมข้อหนึ่งที่ปรากฏในหลักของจรรยาบรรณ ๔ ประการ (ส.ส. 15/845/258)
หลักการที่สามารถใช้ได้ในทุกสถานที่ทั่วไป ทั้งในบุคคลทุกจำพวกไม่จำกัดว่าจะเป็นหญิงหรือชาย
จะต้องมีหลักปฏิบัติในลักษณะนี้เพื่อให้คู่ชีวิตของกันและกัน มีความสุข ในฐานะที่ใช้ระหว่างสามี
กับภรรยา โดยการไม่ฝืนทำความชั่วทั้งปวง ไม่คิดนอกใจ มีความจริงใจ บริสุทธิ์ใจ มีความ
รับผิดชอบให้แก่กันและกัน โดยในพระพุทธศาสนาได้อธิบายคำว่า สัจจะ ไว้ในลักษณะ 5 สถาน
สำหรับผู้ครองเรือนจะพึงประพฤติปฏิบัติ ดังนี้

- 1) ความซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ ได้แก่ การปฏิบัติหน้าที่ให้เต็มกำลังความสามารถของตน
- 2) ความซื่อสัตย์ต่อการทำงาน ได้แก่ การตั้งใจทำงานให้ดี มีสติสัมปชัญญะ
- 3) ความซื่อสัตย์ต่อเวลา ได้แก่ การรักษาความสัตย์สัญญาที่ให้กันไว้
- 4) ความซื่อสัตย์ต่อบุคคล ได้แก่ การคบกับใครก็ต้องมีความจริงใจ ไม่ใช่คบเพื่อ

หวังผลประโยชน์

5) ความซื่อสัตย์ต่อความดี ได้แก่ การยึดมั่นในคุณงามความดีของตนตลอดไป
(ปิ่น มุทุกันต์, 2514: 458-465)

สรุปได้ว่า มีพฤติกรรมตรงตามความเป็นจริงต่อตนเองทั้งทางกาย วาจา ใจ
ให้ข้อมูลที่ถูกต้องและเป็นจริงปราศจากความลำเอียง และปฏิบัติตนโดยคำนึงถึงความถูกต้อง
ละเอียดและเกรงกลัวต่อการกระทำผิดและปฏิบัติตามคำมั่นสัญญาไม่ถือเอาสิ่งของหรือผลงาน
ของผู้อื่นมาเป็นของตนเอง ปฏิบัติตนต่อผู้อื่นด้วยความซื่อตรงและไม่หาประโยชน์ในทางที่ไม่
ถูกต้อง

**ข้อที่ 3 กตัญญูต่อพ่อแม่ ผู้ปกครอง ครูบาอาจารย์ ตรงกับหลักธรรมที่ว่า
กตัญญูทเวทธี**

เป็นการสำนึกในบุญคุณหรืออุปการคุณของคนอื่นหรือสิ่งอื่นที่มีแก่ตน ในบางครั้ง
ก็หมายถึงสิ่งอื่น ๆ ที่มีใช้ตัวบุคคลก็ได้ เช่นบ้านเรือน รถ เป็นต้น เป็นการตอบแทนด้วยการ

แสดงออกทางกายและทางวาจาด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยคำว่า กตัญญู จัดเป็นมโนกรรม และคำว่า กตเวที จัดเป็นกายกรรมและวจีกรรม

ในพระพุทธศาสนากล่าวถึงความสำคัญของความกตัญญูกตเวที (อง.ทก. 20/364/108) ไว้ 5 ประการ คือ

1) ความกตัญญูกตเวที เป็นพื้นฐานของความดี กล่าวคือ คุณธรรมนี้เป็นมารดา หรือเป็นบ่อเกิดของคุณธรรมอื่น ๆ และเป็นฐานช่วยเกื้อกูลหนุนส่งเสริมให้คนกระทำความดี ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

2) ความกตัญญูกตเวทีเป็นเครื่องหมายของคนดี กล่าวคือ คุณธรรมนี้เป็นนิมิต หรือเครื่องหมายบ่งบอกคุณสมบัติของความเป็นคนดี เป็นคุณธรรมของสัตว์บุรุษ

3) กตัญญูกตเวทีบุคคลหาได้ยากในโลก เพราะเหตุว่า บุคคลที่จะมีทั้งความกตัญญู และกตเวทีอย่างสมบูรณ์นั้นหาได้ยาก

4) ความกตัญญูกตเวทีก่อให้เกิดมงคลแก่ชีวิต ในด้านการได้รับยกย่องความ เจริญรุ่งเรือง และความสุขในโลกนี้และโลกหน้า ตามมุมมองของพระพุทธศาสนา การแสดงความ กตัญญูกตเวที ต่อกลุ่มบุคคล สถาบัน องค์กร ต่อธรรมชาติที่จะเป็นฐานเกื้อหนุนและส่งเสริมให้ สังคมมีความมั่นคงพร้อมต่อการพัฒนา ต้องเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทีที่เป็นแบบ สัมมาทิวฐิเท่านั้น คือ ต้องเป็นความกตัญญูกตเวทีที่ถูกต้องตามกฎหมายและความกตัญญูกตเวที ที่ถูกต้องตามหลักศีลธรรม (พระครูศรีสุตโสภณ (เงิน ชาติเมธี), 2546: บทคัดย่อ)

ข้อที่ 4 ใฝ่หาความรู้ หมั่นศึกษาเล่าเรียนทั้งทางตรง และทางอ้อม ตรงกับ หลักธรรมคือ อิทธิบาท 4 ประการ

ได้ชื่อว่า เป็นหลักธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ ประกอบด้วยหลักการ 4 ประการ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา มาใช้พัฒนาความรับผิดชอบของตนเอง โดยฉันทะ หมายถึง ความพอใจกับสิ่งนั้น คือความพอใจในสิ่งที่รับผิดชอบทั้งต่อตนเองและส่วนรวมวิริยะ หมายถึง มีความมานะพยายาม คือความพยายามทำตามหน้าที่ความรับผิดชอบทั้งต่อตนเองและส่วนรวม จิตตะ หมายถึง มีใจจดจ่อและเอาใจใส่มีใจตั้งมั่นกับสิ่งที่ตนต้องรับผิดชอบทั้งต่อตนเอง และ ส่วนรวมวิมังสา หมายถึง หมั่นตรวจสอบ พิจารณา ไตร่ตรองในความรับผิดชอบทั้งต่อตนเองและ ส่วนรวม เมื่อประสบปัญหา ก็พิจารณา ไตร่ตรองถึงเหตุและผลนั้น พร้อมทั้งแก้ไขปัญหานั้นได้ซึ่ง เป็นการยอมรับผิดชอบในการกระทำที่ได้แสดงออกไป มีท่านผู้รู้ได้แสดงความคิดเห็นในประเด็น ดังกล่าวคือ

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวว่า ความรับผิดชอบ คือการยอมรับรู้แล้วกระทำตอบสนอง ด้วยความสมัครใจต่อสิ่งที่ต้องกระทำในฐานะที่เป็นหน้าที่ของตน ไม่ใช่เพียงแค่คิดหรือรับอยู่ใน ใจ (พุทธทาสภิกขุ, 2521: 376)

พระเมธีธรรมาภรณ์ กล่าวถึงความรับผิดชอบว่า เกิดจากความสำนึกมีความตระหนักรู้ในหน้าที่และคิดจะทำหน้าที่อย่างสมบูรณ์ด้วยความเต็มใจ ความรับผิดชอบหมายถึง การแสดงออกถึงความมุ่งมั่น ในการปฏิบัติหน้าที่ของนักเรียน ทั้งในส่วนที่ศึกษาเล่าเรียน ในสถานศึกษา และนอกสถานศึกษา ซึ่งประกอบด้วยพฤติกรรมดังต่อไปนี้ (พระเมธีธรรมาภรณ์, (ประยูร ธมมจิตโต), 2533: 59-67)

1. เอาใจใส่และเพียรพยายามในการทำงาน
2. ยอมรับในการกระทำของตนเอง
3. ช่วยเหลืองานส่วนรวมด้วยความเต็มใจ
4. รู้จักหน้าที่และทำหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย
5. ไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น และรักษาสีทธิของตนเอง
6. ตรงต่อเวลา
7. เคารพต่อระเบียบ กฎเกณฑ์
8. ดูแลรักษาส่วนรวมเสมือนเป็นของตน
9. สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้

ข้อที่ 5 รักษาวัฒนธรรมประเพณีไทย ตรงกับการส่งเสริมแบบแผนพฤติกรรมของชุมชนโดยทางพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น การเกิด การแต่งงาน การทำบุญ การตาย

สถาบันทางศาสนาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับชุมชน บุคคลเมื่อมีความเชื่อและศรัทธาในสิ่งเดียวกันทำให้เกิดความรู้สึกว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของกันและกัน เกิดสายสัมพันธ์ทางจิตใจนำมาซึ่งกิจกรรมที่เป็นผลดีต่อส่วนรวมอื่น ๆ อีกมากมาย การมี ความรู้และความเชื่ออย่างเดียวกันทำให้บุคคลมีแนวความคิด โดยเฉพาะความรู้ ความเข้าใจเป็นแหล่งให้การศึกษาตลอดชีพแก่ชุมชน โดยผู้ทำหน้าที่ของ สถาบัน คือพระสงฆ์ เป็นผู้แนะนำสั่งสอนความรู้และวิชาชีพที่นอกเหนือจากพิธีกรรมทางศาสนา เช่น ชุมชนไทยที่เป็นชาวพุทธก็มีวัดเป็นแหล่งวิทยาการต่าง ๆ มาตั้งแต่โบราณสืบต่อมาจนถึง ปัจจุบัน จนมีคำพูดกันติดปากว่า “บวชเรียนเขียนอ่าน” วัด เป็นสถานที่เรียน อ่าน เขียน คิดเลข และงานฝีมือต่าง ๆ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัดและสอนโดยพระสงฆ์ของวัดนั้น ๆ เป็นต้น สำหรับประเทศไทย มีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 มาตรา 9 ได้กล่าวว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพุทธมามกะ และทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภก ประชาชนชาวไทยส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนาประมาณร้อยละ 90 และสถาบันศาสนาเป็นระบบย่อยของสังคมไทยซึ่งมีวัดเป็นศาสนสถาน มีพระสงฆ์เป็นศาสนบุคคลที่จะทำให้พระพุทธศาสนาช่วยในการพัฒนาชุมชน สังคมและประเทศชาติ อย่างสำคัญ ยิ่ง คนไทยสมัยโบราณหันหน้าเข้าวัด ไกล่ลี้วัด สนุกกับวัดมาก และวัดก็ทำหน้าที่ที่สำคัญเพื่อ ชาวบ้านไม่น้อย เช่นชาวบ้านส่งลูกหลานอยู่วัดเพื่อรับใช้พระและรับการอบรมศีลธรรมเล่าเรียนวิชาการต่าง ๆ จากพระคุณเจ้า

ดังมีคำกล่าวที่ว่า **วัดจะดี มีหลักฐาน เพราะบ้านช่วย บ้านจะสวย เพราะมีวัด** **ดัดนิสัย บ้านกับวัด ผลัดกันช่วย อำนวยชัย ถ้าขาดกัน ก็บรลัย ทั้งสองทาง** เช่นในอดีตมี ประเพณีการลงแขกทำงานถือว่าเป็นวัฒนธรรมส่วนหนึ่งที่ดงามของสังคม เป็นการเสริมสร้างความสามัคคี การเอื้อเฟื้อเกื้อกูล และการรวมพลังชุมชน ไม่มีระบบเงินตราเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่ปัจจุบันระบบเงินตราตามระบบทุนนิยมเข้ามาเกี่ยวข้อง เป็นการทำลายวัฒนธรรมที่ดงามของ สังคมชนบท ทำให้ความสามัคคี การเอื้อเฟื้อเกื้อกูล และการรวมพลังชุมชนขาดหายไป สังคม ปัจจุบันเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทุก ๆ ด้าน มีลักษณะของ “มะเร็งทางสังคม” เป็นสังคมที่ไร้ เข้มทิศ ขาดจุดยืนและอุดมการณ์ในความเป็นไทย เพราะสังคมไทยได้รับอิทธิพลของวัฒนธรรม ต่างชาติเข้ามาผสมผสานวัฒนธรรมดั้งเดิมมากมายหลายด้าน โดยเฉพาะรับเอาวัฒนธรรม ตะวันตกเข้ามาทั้งส่วนที่ดีและส่วนที่ไม่ดี

ข้อที่ 6 มีศีลธรรม รักษาความสัตย์ หวังดีต่อผู้อื่น เผื่อแผ่และแบ่งปัน

ศีลคือการรักษากายวาจาให้เรียบร้อยประพฤติถูกต้องดีงาม อานิสงค์ของการรักษาศีลนั้น สามารถส่งผลดีให้เกิดความเป็นอยู่ที่ดีสงบเรียบร้อย มีความสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคต ในพระไตรปิฎก (วิ. ม. 5/285/99) เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาโปรดอุบาสิกา อุบาสิกา ขาวดำบลานปาฎลิกามา โดยสรุปได้ว่า

อานิสงค์ ข้อที่ 1 ย่อมได้โภคทรัพย์ใหญ่หลวงซึ่งมีความไม่ประมาณเป็นเหตุ

อานิสงค์ ข้อที่ 2 กิตติศัพท์อันดีงามย่อมกระฉ่อนไป

อานิสงค์ ข้อที่ 3 เขาไปหาบริษัทใด ๆ เช่น ชัตติยบริษัท พรหมณบริษัท คหบดีบริษัท สมณบริษัท ย่อมเป็นผู้แคลวกลาไม่เกอเงินเขาไปหาบริษัทนั้น ๆ

อานิสงค์ ข้อที่ 4 ย่อมไม่หลงลืมสติ

อานิสงค์ ข้อที่ 5 หลังจากตายแล้ว ย่อมไปบังเกิดในสุคติโลกสวรรค์

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงกล่าวไว้เกี่ยวกับเรื่องอานิสงค์ของศีล 5 ประการ (สมเด็จพระญาณสังวร, 2549: 19) ไว้ว่า

ผู้ที่รักษาศีลข้อที่ 1 เมื่อเกิดเป็นมนุษย์จะทำให้มีพลานามัยแข็งแรง ปราศจากโรคภัยอายุยืนยาว ไม่มีศัตรูเบียดเบียนให้ต้องบาดเจ็บไม่มีอุบัติเหตุต่างๆที่จะทำให้บาดเจ็บหรือสิ้นอายุเสียก่อนวัยอันสมควร

ผู้ที่รักษาศีลข้อที่ 2 เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมทำให้เกิดในตระกูลที่ร่ำรวย การทำมาหาเลี้ยงชีพมักจะประสบช่องทางที่ดีมีทรัพย์สมบัติไม่วิบัติหายนะไปด้วยภัยต่าง ๆ เช่น อัคคีภัย วาตภัย โจรภัย เป็นต้น

ผู้ที่รักษาศีลข้อที่ 3 เมื่อเกิดเป็นมนุษย์จะประสบโชคดีในความรัก มักได้พบรักแท้ที่จริงจังจริงใจ ไม่อกหัก มีบุตรธิดา กว้านอนสอสบาย ไม่ติดอดาน ไม่ถูกผู้อื่นหลอกลวง

อุศราอนาจารย์ไปทำให้เสียหาย บุตรธิดายอมเป็นอภิชาติบุตร ซึ่งจะนำเกียรติยศชื่อเสียงมาสู่วงศ์ตระกูล

ผู้ที่รักษาศีลข้อ 4 เมื่อมาเกิดเป็นมนุษย์จะทำให้เป็นผู้ที่มีสุขเสี่ยงไฟเพราะ พุดจา มีน้ำมีนวลชวนฟัง มีเหตุมีผล ชนิดที่เป็น "พุทธราชา" มีวัตรปฏิบัติภาวนาไหวพริบในการเจรจา จะเจรจาความสิ่งใดก็มีผู้เชื่อฟังและเชื่อถือสามารถกล่าวสั่งสอนบุตรธิดาและศิษย์ให้อยู่ในโอวาทได้ดี

ผู้ที่รักษาศีลข้อที่ 5 เมื่อเกิดเป็นมนุษย์เป็นผู้ที่มีสมองประสาท ปัญญา ความคิดแจ่มใสจะศึกษาเล่าเรียนสิ่งใดก็แตกฉาน และทรงจำได้ง่าย ไม่หลงลืมเพื่อนและเลอะเลือน ไม่เสียสติวิกลจริต ไม่เป็นโรคสมอง โรคประสาท ไม่ปัญญาทึบ ปัญญาอ่อนหรือปัญญานึ่ม

ข้อที่ 7 เข้าใจเรียนรู้การเป็นประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ที่ถูกต้อง ตรงกับหลักธรรม คืออิทธิปัตย์

หมายถึงความเป็นใหญ่, ภาวะที่ถือเอาเป็นใหญ่ มี 3 ประการ (ที.ปา. 11/128/231) คือ

1) อัตตาริปัตย์ หมายถึง ความมีตนเป็นใหญ่, ถือตนเป็นใหญ่, กระทำการด้วยปรารถนาตนเป็นประมาณ

2) โลกาธิปัตย์ หมายถึง ความมีโลกเป็นใหญ่, ถือโลกเป็นใหญ่, กระทำการด้วยปรารถนานิยมของโลกเป็นประมาณ

3) ธัมมาธิปัตย์ (ความมีธรรมเป็นใหญ่, ถือธรรมเป็นใหญ่, กระทำการด้วยปรารถนาความถูกต้อง เป็นจริง สมควรตามธรรม เป็นประมาณ

สรุปได้ว่า บุคคลผู้ที่เป็นอัตตาริปัตย์ พึ่งใช้สติให้มาก บุคคลผู้เป็นโลกาธิปัตย์ พึ่งมีปัญญารองตนและรู้พินิจให้ลุ่มลึก และบุคคลผู้เป็นธัมมาธิปัตย์ พึ่งประพฤติตามหลักธรรมเป็นอย่างยิ่งจะเห็นได้ว่า สำหรับบุคคลผู้เป็นหัวหน้าหมู่ เป็นนักปกครอง พึ่งถือธัมมาธิปัตย์

ข้อที่ 8 มีระเบียบวินัย เคารพกฎหมาย ผู้น้อยรู้จักการเคารพผู้ใหญ่ ตรงกับหลักธรรมคือ อปรีหานิยธรรม

ได้แก่ ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม, เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว, สำหรับหมู่ชนหรือผู้บริหารบ้านเมืองมี 7 ประการ (อง.สตตก. 23/21/31) คือ

- 1) หมั่นประชุมกันเนืองนิตย์
- 2) พร้อมเพรียงกันประชุมพร้อมเพรียงกันเลิกประชุมพร้อมเพรียงทำกิจที่พึงทำ
- 3) ไม่บัญญัติที่มีได้บัญญัติไว้ (อันขัดต่อหลักการเดิม) ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้ (ตามหลักการเดิม) ถือปฏิบัติมั่นตามวัชชีธรรม (หลักการ) ตามที่วางไว้เดิม
- 4) ท่านเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่ในชนชาววัชชีเคารพนับถือท่านเหล่านั้นเห็นถ้อยคำของท่านว่าเป็นสิ่งอันควรรับฟัง
- 5) บรรดากุลสตรีกุลกุมารทั้งหลายให้อยู่ดีโดยมิถูกข่มเหงหรืออุศราชื่นใจ

6) เคารพสักการบูชาเจดีย์ (ปูชนียสถานและปูชนียวัตถุ) ตลอดถึงอนุสาวรีย์ต่างๆของแคว้นวัชชี (ประจำชาติ) ทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกไม่ปล่อยให้ธรรมมิกพลีที่เคยให้เคยทำแก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรามไป

7) จัดให้ความอารักขาคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมแก่พระอรหันต์ทั้งหลาย (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2549:211)

เห็นได้ว่า ผู้ที่ต้องการความเจริญในหน้าที่การงานของตนเอง จะต้องเป็นคนที่มีระเบียบวินัย เคารพกฎหมายบ้านเมือง เป็นผู้ที่สมมาคารวะต่อผู้ใหญ่ จึงจะมีชีวิตที่เจริญก้าวหน้า เพราะว่า บุคคลใดก็ตามถ้ามีความเคารพต่อผู้ที่มีอายุมากกว่า ก็จะเป็นบุคคลที่เป็นที่รักของคนอื่น ไม่ใช่เฉพาะแต่มนุษย์เท่านั้นที่ให้ความรักกับเขา แม้เทวดา ยังมีความเคารพและนับถือต่อบุคคลประเภทนี้เช่นกัน

ข้อที่ 9 รู้จักดำรงตนอยู่โดยใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมีความหมายตรงกับข้อความที่ว่าสันโดษ คือ ความยินดี

เป็นความยินดี, ความพอใจ, ความยินดีด้วยของของตนซึ่งได้มาด้วยริ้วแรงความเพียรโดยชอบธรรม, ความยินดีด้วยปัจจัยสี่ตามมีตามได้, ความรู้จักอิมรู้จักพอ มี 3 ประการ (ที.อ.1/253, ม.อ. 2/188) คือ

1) ยถาลาภสันโดษ ได้แก่ ความยินดีตามที่ได้ยินดีตามที่พึงได้ คือ ตนได้สิ่งใดมา หรือ เพียรหาสิ่งใดมาได้ เมื่อเป็นสิ่งที่ตนพึงได้ ไม่ว่าจะหยาบหรือประณีตแค่ไหน ก็ยินดีพอใจด้วยสิ่งนั้น ไม่ติดใจอยากได้สิ่งอื่น ไม่เดือดร้อนกระวนกระวายเพราะสิ่งที่ตนไม่ได้ ไม่ปรารถนาสิ่งที่ตนไม่พึงได้หรือเกินไปกว่าที่ตนพึงได้โดยถูกต้อง ชอบธรรม ไม่เพ่งเล็งปรารถนาของที่คนอื่นได้ไม่ริษยาเขา

2) ยถาพลสันโดษ ได้แก่ ยินดีตามกำลัง คือ ยินดีแต่พอแก่กำลังร่างกายสุขภาพ และวิสัยแห่งการใช้สอยของตน ไม่ยินดีอยากได้เกินกำลัง ตนมีหรือได้สิ่งใดมาอันไม่ถูกกับกำลังร่างกายหรือสุขภาพ เช่น ฝึกหัดอาหารบิณฑบาตที่แสดงต่อโรคของตน หรือเกินกำลังการบริโภคใช้สอย ก็ไม่หวงแหนเสียดายเก็บไว้ให้เสียเปล่า หรือฝืนใช้ให้เป็นโทษแก่ตน ย่อมสละให้แก่ผู้อื่นที่จะใช้ได้ และรับหรือแลกเอาสิ่งที่ถูกโรคกับตน แต่เพียงที่พอแก่กำลังการบริโภคใช้สอยของตน

3) ยถาสารูปสันโดษ ได้แก่ ความยินดีตามสมควร คือ ยินดีตามที่เหมาะสมกับตน อันสมควรแก่ภาวะ ฐานะ แนวทางชีวิต และจุดหมายแห่งการบำเพ็ญกิจของตน เช่น ฝึกหัดไม่ปรารถนาสิ่งของอันไม่สมควรแก่สมณภาวะ หรือฝึกหัดบางรูปได้ปัจจัยสี่ที่มีค่ามาก เห็นว่าเป็นสิ่งสมควรแก่ท่านผู้ทรงคุณสมบัติน่านับถือ ก็นำไปมอบให้แก่ท่านผู้นั้น ตนเองใช้แต่สิ่งอันพอประมาณ หรือฝึกหัดบางรูปกำลังประพฤติวัตรขัดเกลาก่อน ได้ของประณีตมา ก็สละให้แก่เพื่อน ฝึกหัดรูปอื่น ๆ ตนเองเลือกหาของปอน ๆ มาใช้หรือตนเองมีโอกาสจะได้ลาภอย่างหนึ่ง แต่รู้ว่าสิ่ง

นั้นเหมาะสมหรือเป็นประโยชน์แก่ท่านผู้อื่นที่เชี่ยวชาญด้านนั้น ก็สามารถให้ลาถึงแก่ท่านผู้นั้น ตันรับเอาแต่สิ่งที่เหมาะสมกับตน

สรุปได้ว่า ความยินดี หรือที่เรียกกันในทางศาสนาว่า สันโดษ เป็นสิ่งที่เหมาะสำหรับทุกคน เพราะว่าบางคนมีความเข้าใจผิดว่า เราต้องยินดี ในสิ่งที่ตนเองมีเท่านั้น ไม่จำเป็นที่จะต้องแสวงหาเข้ามาอีก พอใจแค่นี้ ทั้งที่ความเป็นจริงสามารถที่จะทำได้มากกว่านั้น การกระทำเช่นนี้ ไม่จัดว่า เป็นการกระทำแบบสันโดษ หรือเรียกอีกว่า เป็นการใช้สันโดษในลักษณะที่ไม่ถูกต้องนั่นเอง

ข้อที่ 10 มีความเข้มแข็งทั้งร่างกาย และจิตใจ ไม่ยอมแพ้ต่ออำนาจฝ่ายต่ำ มีความหมายตรงกับข้อความที่ว่า หลักธรรม คือ อคติ 4 ประการ

ถ้าจะเป็นสังคมที่มีความยุติธรรม จะต้องมองให้ข้ามพ้นความลำเอียงให้ได้ ซึ่งในทางพระพุทธศาสนา ถือว่า เป็นคุณธรรมสำหรับคนที่เป็นผู้นำ จะต้องมีความเที่ยงธรรม, ไม่มีความลำเอียงมี 4 ประการ (ที.ปา. 11/311/288) คือ

- 1) ฉันทาคติ คือความลำเอียงเพราะชอบเพราะรักในผู้นั้นจึงทำให้ได้ดีเป็นคนเด่นในสังคม
- 2) โทสาคติ คือความลำเอียงเพราะซึ่งไม่พอใจผู้นั้นทำดีเพียงใดความดีไม่ปรากฏ
- 3) โมหาคติ คือความลำเอียงเพราะหลงหรือพลาดผิดเพราะเขลาไม่รู้ความจริงไม่เห็นความดีของเขา มักเห็นผิดพลาดไป
- 4) ภยากติ คือความลำเอียงเพราะกลัวว่าจะกลัวเพราะเขามีเงินทองมีอำนาจมีญาติพี่น้องใหญ่โตกว้างขวางในสังคม

ข้อที่ 11. มีความเข้มแข็งทั้งร่างกาย และจิตใจ ไม่ยอมแพ้ต่ออำนาจฝ่ายต่ำ หรือกิเลส มีความละอายเกรงกลัวต่อบาปตามหลักของศาสนา มีความหมายตรงกับข้อความที่ว่า โอตตปปะ ได้แก่ ความกลัวบาป, เกรงกลัวต่อความชั่ว

ได้ชื่อว่า ธรรมคัมภีร์ครองโลก 2 ประการ (อง.ทุก. 20/255/655) ได้แก่ ธรรมที่ช่วยให้โลกมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ไม่เดือดร้อนและสับสนวุ่นวาย ซึ่งบุคคลที่มีความกลัวต่อบาป ก็จะไม่กล้าที่จะทำความชั่ว ในยุคปัจจุบันมีการทำความชั่วอย่างเปิดเผย แล้วเป็นสาเหตุให้เยาวชนนำมาเป็นพฤติกรรมในการแสดงออก อย่างไม่มีความเกรงกลัว โดยที่ไม่รู้จริงว่า สิ่งที่ทำตนเองทำลงไปนั้น เป็นความเข้าใจผิดได้อย่างแท้จริง

ข้อที่ 12. คำนึงถึงผลประโยชน์ของส่วนรวม และของชาติมากกว่าผลประโยชน์ของตนเอง ตรงกับข้อความที่ว่า ปรีตตะ ได้แก่การเห็นความสำคัญในประโยชน์ผู้อื่น

การเห็นความสำคัญในประโยชน์ผู้อื่นเป็นหนึ่งในประโยชน์ 3 ประการ (ขุ.จ. 30/673/333) มากกว่าประโยชน์ของตนเอง ซึ่งเป็นการแก้ไขในปัญหาที่ว่า ด้วยความเห็นแก่ตัว ในปัจจุบันความเห็นแก่ตัวปรากฏให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า มักจะมีความเห็นแก่ตัว เป็นสาเหตุให้เกิดความ

เดือนร้อนแก่บุคคลอื่น เช่น การจราจรบนถนน ถ้าบุคคลเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม คงไม่เห็นข่าวว่ามีการทะเลาะกันในเวลาการขับขี่ เพราะว่าต่างคนมีความต้องการที่จะไปได้อย่างสะดวกอย่างเดียวไม่เห็นความปลอดภัยของคนอื่น จึงเกิดมีอุบัติเหตุบนถนนให้เห็นได้ตลอดเวลา

4. บทสรุป

บทความนี้ได้เกิดขึ้นเพราะต้องการนำเสนอว่า พระพุทธศาสนากับค่านิยมหลักของคนไทย 12 ประการ ถือได้ว่าเป็นหลักการที่มีลักษณะเหมือนกันและคล้ายคลึง ซึ่งต่างก็มีความคาดหวังในการสร้างความเป็นคนไทยให้มีลักษณะเป็นตัวของตัวเอง มีความเป็นอยู่แบบยั่งยืน เพราะเชื่อว่า หลักธรรมที่มีในค่านิยมหลักนั้น มาจากหลักการในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น ต่างเป็นพื้นฐานของสังคมไทยที่ได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาช้านานตั้งแต่อดีตกาลเป็นอย่างดี ด้วยความห่วงใยในยุครัฐบาลของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ได้ตระหนักเล็งเห็นความสำคัญในการคงอยู่ของค่านิยมของคนไทยที่ดีงามเกรงว่าจะสูญหายไปจากสังคมไทย จึงมีการประกาศใช้อย่างเป็นทางการให้คนไทยได้นำมาปฏิบัติกันทั่วหน้า และด้วยสังคมไทยส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธที่มีหลักธรรมคำสอนที่สอดคล้องกับค่านิยม 12 ประการ ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการอยู่ร่วมกันของสังคมไทยได้อย่างมีความสุขแบบยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
- ปิ่น มุกขนันต์. แนวสอนธรรมะตามหลักสุตตันตปิฎก. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2514.
- พุทธทาสภิกขุ. การเสริมสร้างจริยธรรมแก่เด็กวัยรุ่น. กรุงเทพมหานคร: สมชายการพิมพ์, 2521.
- พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต). พุทธศาสนากับปรัชญา. บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, 2533.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543.
- พระครูศรีสุตโสภณ (เงิน ชาตเมธี). “ความกตัญญูทวาทะในฐานะคุณธรรมค้ำจุนสังคมจากมุมมองพระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. วิธีสร้างบุญบารมี. บริษัทพิมพ์สวย จำกัด. 2551.
- พระมหาวิมลชัย วชิรเมธี. มติชนออนไลน์. วันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2557 เวลา 07:11:46 น.